

2004

Mivel a pályázati támogatáshoz csak fél éves késéssel jutottunk hozzá, a kutatás megkezdése némi késedelmet szenvedett. A munkatervben foglaltakhoz képest ennek ellenére csak sorrendi változások történtek.

A szövegkiadói munka eredményeképpen a tervezetnek megfelelően elkészült az Esztergomi ordináriuskönyv (*Ordinarius Strigoniensis*. Velence 1509) és az ún. Szepesi ordináriuskönyv (Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 73.) kritikai átírása [összesen mintegy 200 oldal]. Pálos és esztergomi források alapján ugyancsak beírtuk az esztergomi breviárium első kötetének, a pszaltériumnak alapszövegeit: a középkori latin zsoltároskönyvet, az évközi időben használatos himnáriumot, továbbá a vízkereszt nyolcadát követő hét teljes antifóna- és rezponzóriumanyagát, kiegészítve a zsolozsma ordináriumának összes további szövegével [összesen mintegy 300 oldal]. A szövegeket egységes és korszerű elvek szerint gondoztuk, a breviárium esetében figyelembe véve a gyakorlati alkalmazás szempontjait is (tördelés, hangsúlyjelzés, stb.). Az esztergomi misszálé első nyomtatott változatának számítógépes változata a munkatervvel szemben még nem teljes, de így is jelentős terjedelmű [mintegy 200 oldal]. Ugyancsak késedelmet szenvedett a misszálé forrásjegyzékének összeállítása. Ezzel szemben elkészült a csak 2007-re tervezett rubrikás szöveggyűjtemény, amely a legfontosabb magyarországi liturgikus könyvek (ún. Hartvik-féle *Agenda pontificalis*, Pray-kódex, *Breviarium notatum Strigoniense* s. XIII, *Missale notatum Strigoniense* s. XIV., *Breviarium Strigoniense*. Velence 1480, *Missale Strigoniense*. Nürnberg 1484) szövegtörténeti összefüggést mutató rubrikaanyagát dolgozza föl [mintegy 70 oldal]. A miseliturgiával kapcsolatos magyarországi források katalógusa és másolataik beszerzése szintén a kutatás további szakaszára marad, de rögzítettük az elmúlt háromszáz évben kiadott ordináriuskönyvek, illetve azokkal közvetlen kapcsolatban álló más normaszövegek világviszonylatban legteljesebb jegyzékét; a gyűjtemény egyes tételeinek egységes tipológia szerinti ismertetése is megkezdődött. Az ez évi támogatás teljes összegét liturgikus szövegkiadások, főképp ordináriuskönyvek vásárlására, kisebb részben fontos régebbi kiadások másolási költségének fedezésére fordítottuk. Az elmúlt évre tervezett tanulmány helyett (a celebrációs irodalom története, műfajai, terminológiája) a 2005-re tervezett, magyarországi rubrikás szövegtörténetet tárgyaló dolgozat („*Ligatis natibus*”). Egy romlatlan szöveg hely tanulságai) készült el. A középkori Esztergom katedrálisának rekonstrukcióját segítő dolgozat egyelőre előkészületi fázisban van, de az e szempontból komoly forrásértékkel bíró adatok teljes körű összegyűjtése és rendezése mellett az Esztergomi ordináriuskönyvet további szempontok szerint (szerzőség, források, naptárszervezés, egyházszerkezet, tárgyi környezet, zene, kortárs liturgiaszemlélet) is sikerült földolgozni. A kutatási témákban meg-

jelent további publikációk (A melki atyák rubrikái; Zsolozsmarendek I.) a rubrikás műfajokhoz kötődnek; nem jelent meg egyelőre egy a tárgyban elhangzott konferenciaelőadás (Az ezredforduló monasztikus szabályzatainak csillagászati fejezetei); legutóbb közzétett tanulmányunk (Mózes szarva) távolabbról érintkezik a központi kutatási területtel, de annak számos forrását alkalmazza haszonnal

2005

Mint azt az előző évi beszámolóban már jeleztük, a szövegek földolgozása során szerzett tapasztalatok fényében alkalmanként helyesnek látszott kissé módosítani a tervezett munkamenetet, így az abban foglaltak sorrendje és hangsúlyai kissé megváltoztak, természetesen anélkül, hogy ez a fölvázolt munkafolyamatban törést vagy elmaradást okozott volna.

A szövegkiadói munka eredményei a következőkben foglalhatók össze. Az Esztergomi ordináriuskönyv további kiadásainak földolgozása és az Esztergomi misszale szöveganyagának teljessé tétele helyett elsősorban a magyarországi zsolozsmahagyomány kiemelkedő napokra rendelt tételanyagát dolgoztuk föl néhány jelentős forrás alapján. Elkészültek a temporále legfontosabb napjai (ádvent I. vasárnapja, karácsony, vízkereszt, hetvenedvasárnap, nagyböjt I. vasárnapja, nagycsütörtök, húsvét, áldozócsütörtök, pünkösd), és néhány officium a szanktorále köréből (Keresztelő Szent János, Szent László király, Szent István király, Szent Mihály arkangyal, Szent Márton püspök). A kritikai kiadás előkészítéseképpen megkezdtük egy-egy nap teljes zsolozsmájának hangjelzéssel kísért közreadását az Egyházzenei Füzetek V/A sorozatának keretei között: 2005-ben megjelent az ádvent első vasárnapjának anyaga, és megjelenés előtt áll a karácsonyi füzet is. Az elmúlt év folyamán közreadott tanulmányaink többsége vallástudományi szempontból tárgyalja a liturgia szövegét, illetve tereit (A szakrális nyelv mint vallási jelenség; Szent nyelv vagy szent nyelvek?; A római rítus szövegi összetételéről; Az ógörög kultuszter vázlata; Antik és keresztény kultikus terek). Folytattuk tavaly megkezdett forráselemző sorozatunkat is (Zsolozsmarendek II. Az ünnepélyes vesperás rítusa a laoni székesegyház XII–XIII. századi ordináriuskönyve szerint). A kutatás legfőbb eredménye a középkori európai és magyarországi normaszövegekről szóló négyrészes monográfia első két részének teljes, harmadik részének pedig részleges elkészülte [mintegy 170 oldal]. Részletes ismertetésre e beszámoló keretei között nincs mód, így csak a nagyobb, kb. 20–25 oldalas fejezetek címét tüntetjük föl: I. Rubrikás szövegtípusok és liturgikus könyvkultúra (1. Módszerek és szempontok a rubrikakutatásban – 2. A rubrikás műfajok tipológiája – 3. Rubrikás szövegtípusok a liturgiatörténetben – 4. Összefoglalás) – II. Az esztergomi rubrikás hagyomány az ismert források tükrében (1. Ordináriuskönyvek Magyarországon – 2. Elveszett rubrikás műfajok nyomai a magyar középkorból – 3. Az esztergomi mise- és zsolozsmáskönyvek rubrikaanyaga – 4. Összefoglalás) – III. A magyarországi rubrikás nyelv 1. Szókészlet és frazeológia – 2. Alak- és mondattan).

Az ez évi támogatás szinte teljes összegét alapvető fontosságú kézikönyvek és sorozatok beszerzésére fordítottuk, így az ELTE Latin Tanszékének keretei között nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő liturgikai gyűjteményt sikerült megala-

poznunk. Az összeg kisebb hányadából egy tanulmányutat fedeztünk: 2005 nagyhetét és húsvétját a keresztény liturgiátörténet őshazájában, a nyugati szír rítusú Tur Abdinban töltöttük (Délkelet-Törökország), ahol több kolostorban és templomban készítettünk értékes kép- és hangfelvételeket, és szereztünk fontos liturgikai, vallásfenomenológiai és néprajzi tapasztalatokat többek között a középkori magyar szertartási élet történetének és jelenségeinek jobb megértése érdekében.

Előadásokkal vettünk részt a VII. Egyházzenei Kongresszuson és a doktoriskolák „Magyarságtudomány Műhelyei” címmel megrendezett nemzetközi konferenciáján.

2006

A pályázat benyújtásakor tervezett munkamenettől az elmúlt év folyamán is eltértünk, mindenekelőtt azért, mert a 2004-ben átírt járulékos rubrikaanyag feldolgozása a vártnál termékenyebb, a magyar és a nemzetközi középlatin liturgikus filológiát meghatározó eredményekkel gazdagítani képes, új területnek bizonyult.

A vonatkozó alapszövegek két évvel korábban elkészült gyűjteményét rendeztük, javítottuk, és kritikai jegyzetekkel láttuk el [végeredményben 50 oldal]. A szövegpárhuzamok alapján rekonstruálható ősforrásból – amelyet mint XI. századi esztergomi pontifikálét azonosítottunk – minden fönmaradt ordótöredéket helyreállítottunk, a források viszonyát, módosításait és kihagyásait pedig többkolumnás szerkezetben szemléltettük [50 oldal]. Az alapszöveg tágabb hazai és összeurópai környezetét gazdag referenciaanyag közreadásával mutattuk be: ezáltal lehetővé vált az esztergomi sajátosságok elkülönítése és a történelmi előzmények, párhuzamok megtalálása [38 oldal]. A zsolozsma kiadásának előkészítésekképpen megjelent karácsony napjának teljes officiuma, és közel áll a megjelenéshez vízkereszt és a nagyböjt első vasárnapjának anyaga is. Az elmúlt évben közreadott tanulmányaink egy része a középkori liturgiátörténet népszerűsítését, tanulságainak alkalmazását szolgálja (A latin rítusú templomtér kialakításának mai lehetőségei; A latin mint liturgikus nyelv fogalma és lehetőségei a kortárs lelkiségben; A latin liturgikus szövegek kiejtése). Más publikációinkban egyes társtudományok – vallástudomány, irodalomtörténet – témáinak liturgikus vonatkozásait fejtettük ki (Hórák és órák; Ambrosius-idézetek Gellértnél; Szent Gellért *Deliberatio*-ja. Elmélkedés a *Benedicite* kantikum fölött). Kissé átdolgozva, függelékekkel kiegészítve a zenetörténeti érdeklődésű közönség is megismerhette egy korábbi tanulmányunkat (Mózes szarva). Folytattuk a zsolozsmarítusokat tárgyaló, forráselemző sorozatunkat is (Zsolozsmarendek III. Az ünnepélyes vesperás rítusa a salisbury-i székesegyház XIII–XIV. századi ordináriuskönyvének két változata szerint). Egy néhány évvel ezelőtti konferenciaelőadásunk javítva, új jegyzetapparátussal jelent meg (Az első ezredforduló monasztikus szabályzatainak csillagászati részletei). A kutatás legfőbb eredményeképpen befejeztük a magyarországi rubricisztikát tárgyaló monográfia harmadik, nyelvi részét (3. Az íráskép – 4. Összefoglalás) [16 oldal], és elkészítettük az utolsó, negyedik részt is: IV. Az esztergomi rubricisztika mint liturgiátörténeti forrás (1. Naptárszervezés és ünnephierarchia – 2. A szolgálattevők és öltözetük – 3. Dallamutalások és előadásmód – 4. A kultikus helyrajz és az egykori székesegyház berendezése – 5. Összefoglalás) [72 oldal]. Megtörtént a már elkészült második rész revíziója és részletes jegyzetanyaggal való dokumentálása is [végeredményben 118 oldal]. Ennek első fejezete megjelenés előtt áll (A középkori Magyarország ordináriuskönyvei).

Az éves támogatás nagyobb részét az előző két évhez hasonlóan könyvtárfejlesztésre fordítottuk. Kisebb részéből két szíriai tanulmányutat fedeztünk: eredményes nagyheti és húsvéti gyűjtést végeztünk Aleppóban, majd ugyanitt a szír kereszténységgel foglalkozó, nemzetközi konferencián vettünk részt (Nemzetközi Konferencia Szír Szent Efrém, a himnuszköltő születésének 1700. évfordulója alkalmából, Aleppo 2006). A keleti liturgikus tapasztalatoknak a latin középkorra vonatkozó forrásértékét azóta egy hazai előadásunk is érzékeltette (Konferencia a 60 éves Tallián Tibor tiszteletére, Budapest 2006).

Kutatásainkat ezeken kívül is számos konferencián volt alkalmunk bemutatni, ezeknek egy része publikációs felkéréssel is járt (ELTE Doktoranduszok Konferenciája. Ókortudomány, Budapest 2006; ELTE Doktoranduszok Konferenciája. Medievalisztika, Budapest 2006; Ókortudományi Konferencia, Debrecen 2006; Hungarológiai Kongresszus, Debrecen 2006; Colloque International CIEL, Oxford 2006). Az újonnan fölfedezett, pontifikális ordótöredékek témájában külföldi előadás tartására és angol nyelvű tanulmány megírására kaptunk fölkérést (Colloque Mabillon, Solesmes 2007).

2007

Az eredetileg tervezett munkamenettől a kutatás irányának módosulása miatt az utolsó támogatási évben is eltértünk. Ennek oka mindenekelőtt az volt, hogy a pályázat benyújtásakor csak a *Rubrica Strigoniensis* (ún. Szepesi ordináriuskönyv) kiadásának bevezetőjéül tervezett tanulmányorozat a téma nemzetközi szinten is legátfogóbb feldolgozásává nőtte ki magát mind tartalmi, mind terjedelmi szempontból.

Az előző években elkészült monográfia teljes revíziója és bőséges jegyzetanyaggal való ellátása megtörtént, így a kész munka – egyszersmind a munkatervben részt vevő Földvály Miklós István PhD értekezése – lektorálásra és kiadásra kész [összesen 453 oldal]. Elkészült és szerkesztés alatt áll az első nyomtatott esztergomi misekönyv (*Missale Strigoniense*. Nürnberg 1484) szövegkiadása, amely az Esztergomi ordináriuskönyv (*Ordinarius Strigoniensis* 1496–1520) hat kiadásra épülő kritikai kiadásával együtt várhatóan 2008 májusában jelenik meg az Argumentum Kiadó gondozásában az oktatási és kulturális miniszter támogatásával. A programhoz kötődő publikációink száma az eddigieknél csekélyebb volt, de míg azok inkább a műhelymunka segédanyagai és melléktermékei voltak, ezeknek majdnem mindegyike a kutatás eredményeit reprezentatív formában összegző írás. A liturgikus költészet irodalmi szempontú elemzését kezdi meg, illetve kutatóútjaink közel-keleti tapasztalatait teszi közkincsé két közlemény (Ambrosius: *Deus creator omnium*; Nagyhét és húsvét Turabdinban 2005-ben), míg a továbbiak a magyarországi ordináriuskönyvek részletes, filológiai szempontú bemutatását adják (*A középkori Magyarország ordináriuskönyvei*), talán legfontosabb hazai liturgikus emlékünkné, a Pray-kódex egyik meghatározó kérdését tárgyalják (*A liturgiamaғыarázat nyomai a XIV. század előtti Magyarországon*), illetve az esztergomi szerkönyvekből kikövetkeztetett pontifikális ordósorozatot és helyreállításának módszerét mutatják be a nemzetközi nyilvánosságnak (*Unknown Fragments of Ordines in Medieval Hungary and Related Central European Churches*). Ez utóbbinak magyar fordítása is rendelkezésre áll.

Az éves támogatást a megkezdett könyvtárfejlesztési terv befejezésére, illetve kisebb részben egy katalóniai tanulmányútra fordítottuk. Ennek köszönhetően az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének könyvtárában egyedülálló, nyilvános gyűjteményt sikerült megalapozni a középkori latin liturgiátörténet, különösen a celebrációs irodalom kutatásához. Katalónia és Mallorca fontos könyvtáraiban (Lluc, Palma de Mallorca, Barcelona, Vic, Girona több mint 20 kiadatlan forrást tanulmányoztunk, és fölvtettük a kapcsolatot a liturgikus szövegek kiadásával foglalkozó helyi szakemberekkel is. Az anyagról készült jelentékeny jegyzetanyag könnyen tanulmánynyá alakítható, megjelentetése – mivel Hispánia a középkori szertartási kultúra egyik leggyengébben adatolt területe – idegen nyelven is indokolt. Előző évi munkánk

eredményeit Franciaországban ismertették nemzetközi konferencián (Colloque International: Mabillon et l'Europe bénédictine aux XVIIe et XVIIIe siècles, Solesmes 2007). 2008 májusára egy-egy angol nyelvű előadás tartására kaptunk fölkérést a misszálé, illetve az ordináriuskönyv kiadásának tapasztalatairól a Mátyás király emlékére rendezendő nemzetközi konferencián.